

Recensies

Jeremia. 'De Brug' – Commentarenreeks op het Oude Testament, H. Lalleman-de Winkel, Groen Heerenveen 2004, 296 blz., € 27,50

Met het boek van dr. Hetty Lalleman heeft uitgeverij Groen, onder de naam 'De Brug' een nieuwe reeks bijbelcommentaren op het Oude Testament in de markt gezet. Tijdens een bescheiden bijeenkomst in Apeldoorn vond op 15 september jl. de presentatie van dit ambitieuze project plaats. Het bijzondere van deze nieuwe serie is dat zij zich niet op bijbelwetenschappers en andere theologen richt, tenminste niet primair, maar 'op kringleders, godsdienstleerkrachten en iedereen die een bijbelstudie, een les of een preek voorbereidt.'

Dr. Lalleman begint haar boek met een algemene inleiding. Hierin worden belangrijke dingen gezegd, die min of meer als leeswijzer fungeren. De belangrijkste vraag voor het verstaan van het boek Jeremia, komt volgens haar aan de orde in Jer. 3,1: wil God zijn volk nog terugnemen als bruid, nadat het zich van Hem heeft afgekeerd? Dat is niet vanzelfsprekend het geval. Lalleman constateert in dit verband een belangrijke verschuiving in Jeremia's boodschap, vanaf het moment dat koning Jojakim de boekrol met Jeremia's profetieën verbrand heeft (Jer. 36). Eerst heeft Jeremia nog tot bekering opgeroepen, na deze gebeurtenis is het oordeel echter onafwendbaar geworden en mag Jeremia zelfs geen voorbede meer doen. Toch klinken op dat moment ook woorden van hoop. Waar de verandering van de kant van het volk uitblijft, kondigt Jeremia aan dat God zelf het initiatief zal nemen om het volk van binnen uit te veranderen. Uitgaande van deze ontwikkeling in Jeremia's prediking dateert Lalleman zijn profetieën op een doorgaans plausibele wijze steeds vóór of na de genoemde boekverbranding. Of de complexe structuur van het boek Jeremia de aanwijzing van een dergelijk exact scharnierpunt toelaat, is wel een vraag die ik heb overgehouden. Is ook Jeremia's ei-

gen worsteling daarvoor niet te complex? Na deze algemene inleiding krijgt de lezer per bijbelhoofdstuk een korte versvoers verklaring, voorafgegaan door een historische situering, enkele opmerkingen over de literaire opbouw en een aan de boodschap gewijde passage. Bij elk van deze onderdelen worden steeds herkenbare pictogrammen gebruikt, die de toegankelijkheid moeten bevorderen.

Kenmerkend voor de werkwijze van dit nieuwe bijbelcommentaar is dat bij de uitleg niet op de Hebreeuwse tekst wordt teruggegrepen, maar dat daarbij vaak de tekst van de Statenvertaling, NBG- en Willibrordvertaling met elkaar worden vergeleken. Het voordeel van deze werkwijze is dat de knelpunten van een tekstvers vanzelf in beeld komen. Toch brengt de verschijningsdatum mee dat de Nieuwe Bijbel Vertaling nog niet in de bespreking kon worden meegenomen. Dat is jammer, want daardoor is dit eerst verschenen deel bij voorbaat al gedateerd en zal het spoedig om een herziene editie vragen.

De uitleg die dr. Lalleman geeft is overigens goed leesbaar en 'to the point'. Voor bespreking van andere opvattingen is in de opzet van deze commentarenreeks helaas geen plaats, maar daar staat tegenover dat er vooral inhoudelijke informatie kan worden gegeven. Bescheiden en voorzichtig maakt ze daarbij haar keuzes. Het is in alles te merken dat de auteur respect heeft voor de bijbeltekst en deze ook voor vandaag als gezaghebbend beschouwt. Dit laatste komt met name tot uitdrukking in de korte passages ter inleiding van elk bijbelhoofdstuk. Daarin zoekt ze naar de betekenis van een bijbelwoord voor christenen vandaag en legt ze zonder schroom verbanden met het evangelie. Niet voor niets heeft deze nieuwe commentarenreeks als naam 'De Brug' gekregen. Daaruit spreekt de bedoeling om vanuit de bijbeltekst steeds een brug te slaan naar onze huidige situatie. Daarbij wordt vooral gekeken naar mogelijke bruggenhoofden die in het Nieuwe Testament worden aangereikt. Dat levert doorgaans

zinvolle verwijzingen op, waarmee kringleiders bij de voorbereiding van een bijbelstudie zeker hun winst zullen doen. Een enkele keer zijn de gegeven toepassingen wat voorspelbaar en associatief. Bijvoorbeeld in het geval van Jer. 16, waar Jeremia het huwelijk ontzegd wordt. Terecht legt Lalleman dit uit als een visualisering van wat Gods oordeel voor zijn volk zal inhouden: een hopeloos isolement. Maar als zij vervolgt met 'In het Nieuwe Testament is Jezus niet getrouwd, evenmin als Paulus. Dat was heel ongebruikelijk. In hoeverre zijn christenen "merkwaardig"?...' dan verdwijnt het teken-karakter van Jeremia's leven uit beeld en ebt de diepte van de gegeven uitleg wat te snel weg.

Ik heb intussen alle waardering voor de prestatie die Lalleman met haar boek geleverd heeft. Het zal zijn weg naar de beoogde doelgroep wel vinden. Ik heb al gezien dat het volgende deel van 'De Brug' aan het boek Jesaja zal zijn gewijd en ben benieuwd in welke richting deze nieuwe reeks zich zal ontwikkelen.

Dr. J. Dekker (Ned. Geref. predikant te Amstelveen en theologisch studiebegeleider bijbelvakken voor de Ned. Geref. Kerken)

De rotsvaste fundering van Sion. Een exegetisch onderzoek naar het Sionswoord van Jesaja 28,16. Dr. J. Dekker, Boekencentrum Zoetermeer 2004, 328 blz., € 27,50

Een buitengewoon grondig, systematisch opgebouwd proefschrift. Dat is mijn conclusie na het lezen van de dissertatie van Jaap Dekker, predikant van de Nederlands Gereformeerde Kerk te Amstelveen en verantwoordelijk voor de bijbelse vakken binnen de Theologische Studiebegeleiding van de Nederlands Gereformeerde Kerken. Dekker is vorig jaar cum laude gepromoveerd aan de Theologische Universiteit van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Apeldoorn. *De rotsvaste fundering van Sion* is een zeer uitgebreid exegetisch onderzoek naar Jesaja 28:16, waarin onder andere staat: 'Zie, Ik leg in Sion een steen ten grondslag ... een kostbare hoeksteen...; hij die

gelooft, haast niet.' Dekker gaat na hoe deze tekst is uitgelegd en toegepast in het Nieuwe Testament, zoals in Rom. 9:32b-33; 10:11 en 1 Petr. 2:6, waarbij de nieuwtestamentische schrijvers zich vooral baseren op een Griekse versie die inhoudelijk duidelijk verschilt van de Hebreeuwse. Vervolgens behandelt Dekker ook de uitleg in het Jodendom, de Vroege Kerk, Middeleeuwen, de Reformatie en die in recentere tijden. Opvallend is de overwegend positieve, Messiaanse uitleg die door velen aan Jes. 28:16 is gegeven.

In zijn eigen exegese – het hoofddeel van deze dissertatie – toont Dekker echter aan dat de perikoop Jes. 28:14-22 vooral gerichtsprefetie is. Het Hebreeuws geeft eerder aanleiding het 'leggen van de steen' in het verleden en niet in de toekomst te plaatsen; de tekst is dan een verwijzing naar Gods heilshandelen in de geschiedenis met betrekking tot Sion. Gods volk negeert dat verleden echter door in plaats van op God te vertrouwen, een bondgenoot als Egypte te zoeken in de strijd tegen het oprukkende Assur. Als historische context van Jes. 28:16 kan namelijk de tijd vóór het optrekken van de Assyrische koning Sanherib tegen Jeruzalem gelden (zie ook 2 Kon. 18-19). Toch hebben de nieuwtestamentische schrijvers de plank niet totaal misgeslagen, wat de moderne lezer misschien zou zeggen, want in de eerste plaats ging men in die tijd heel anders met teksten om dan wij in onze exegese van nu plegen te doen en in de tweede plaats geeft Jes. 28:16 wel zoveel perspectief op een hoopvolle toekomst, waarin God zijn geschiedenis van heil voor zijn volk niet zal vergeten, dat toepassing op Christus wel degelijk in die lijn past. Bovendien bevat de context van Rom. 8:32b-33 wel degelijk een gerichtselement, namelijk met betrekking tot Israël.

Interessant is wat Dekker schrijft over profetische geschiedschrijving naar aanleiding van 2 Kon. 18-19, de historische achtergrond voor Jes. 28. Verder trekt hij wijde kringen rondom het vers dat in zijn werk centraal staat en geeft knappe analyses binnen Jes. 28-33, waarbij hij vaststelt dat Jes. 28 de ouverture vormt op deze

hoofdstukken en dat Jes. 28:14-22 binnen dat hoofdstuk als kerntekst fungeert. Ook komt de Sionstraditie in Jes. 1-39 ter sprake. Dekker werkt methodisch gezien zowel synchroon als diachroon, hij heeft oog voor historische en redactionele vragen, maar ook voor literaire structuren. Daarbij maakt hij onder andere gebruik van de methode van de Kamper hoogleraar prof. De Moor en diens leerling Marjo Korpel, die bij de uitleg van teksten werken met de verschillende accenten in de Hebreeuwse tekst. Ook concludeert Dekker tot het auteurschap van de profeet Jesaja voor de behandelde teksten en in discussies daarover kiest hij op een weloverwogen manier behoudende standpunten.

Dekker laat in dit proefschrift veel kanten van de oudtestamentische wetenschap zien: Hebreeuws, de Griekse vertaling van het Oude Testament, de Targum, het Jodendom, geschiedenis van de exegese, literair onderzoek, hermeneutische vragen, historische vragen... al deze zaken komen uitvoerig aan bod. Al met al een schoolvoorbeeld van een uitgebalanceerd, nauwkeurig proefschrift – een uitstekende 'proeve van exegese'!

dr. Hetty Lalleman-de Winkel (docent aan het Spurgeon's College London)

God is God. Zes voordrachten uit 1930-1936 verzameld, vertaald en ingeleid door Nico T. Bakker. *Karl Barth, Kok Kampen 2004, 133 blz., €12,50*

In dit boek zijn zes nooit eerder vertaalde voordrachten van Karl Barth in een Nederlandse vertaling samengebracht. Ik wil graag duidelijk maken dat we vertaler én uitgever bijzonder dankbaar moeten zijn voor dit initiatief. Wie dit boek leest komt van twee dingen diep onder de indruk: van de profetische moed van Karl Barth in de jaren dertig én van de actualiteit daarvan anno 2004. Dat blijkt al direct in het eerste artikel (Vragen aan het 'christendom'), want wie al in 1931(!) het communisme, fascisme, amerikanisme en de islam op één rij zet als 'de nieuwe religies die het christendom bedreigen' en in die

periode al voorziet dat we in het amerikanisme 'met zijn indiscutabele godheden als gezondheid en behaaglijkheid, zijn helogig egoïsme en zijn briljante techniek' waarschijnlijk 'de machtigste van deze religies voor ogen hebben', die is een profeet. Dat wordt nog duidelijker waar hij het spreken over 'secularisatie' en 'ontgoddelijkte wereld' een 'noodlottig misverstand' noemt, omdat we naar zijn mening veeleer staan tegenover een wereld die Paulus op de Areopagus beschreef als in alle opzichten een buitengewoon ontzag hebbend voor godheden. Met een uiterst profetische scherpte laat Barth zien hoe het 'christendom' alle godheden ter discussie stelt, of het nu gaat om arbeidersklasse, ras en volk of het gezonde, tevreden, menselijke individu. Waar zij worden ingebouwd in het systeem en een waarde krijgen toebedeeld die alleen toekomt aan de ene God, daar dienen alle verkeerslichten op rood te springen. En dat doen ze dan ook in deze voordrachten! Onvermoeibaar hamert Barth erop dat het er steeds weer om gaat 'dat de mens *hoort* en dat God *spreekt*'. Niets meer en niets minder. Daarom kan de theologie haar grond nergens anders vinden dan in het geopenbaarde Woord van God en staat zij 'aanhoudend in de beslissing tussen gehoorzaamheid en ongehoorzaamheid'. Zij moet niet spreken over het gehoorde, maar altijd uit het gehoorde. 'Ook en juist de theologie zal telkens weer worden gevraagd waar zij nu eigenlijk haar hart, haar intentie en haar interesse heeft, en of dat hart misschien niet heimelijk een tussen God en andere goden verdeeld hart is' (58). In het hameren op dit aambeeld zit ook Barths profetische moed. In zijn voordracht 'Het eerste gebod als theologisch axioma' uit 1933 verzet hij zich met kracht tegen alle 'en-theologie' van openbaring én rede, openbaring én religieus bewustzijn, openbaring én cultuur-ethos, openbaring én religie-geschiedenis en vervolgens gaan vele voorgangers én huidige collega's één voor één over de knie. Het verwijt dat hen treft is vooral dat zij 'proberen met een schijnwerper vanaf de aarde de hemel af te zoeken' in plaats van te proberen 'de aarde te verstaan in het licht van de

hemel' (61): 'Heeft deze theologie al niet vanaf het begin de openbaring onder controle gesteld van de menselijke rede en die rede tenslotte gemaakt tot maatstaf waaraan de openbaring moest worden gemeten en beoordeeld?' (62). Wat zijn pleidooi des te krachtiger en geloofwaardiger maakt, is dat hij *alle* theologie – ook zijn 'eigen'! – oproept altijd open te blijven voor de tegenspraak die haar juist vanuit het eerste gebod tegemoet treedt: 'Elke theologie heeft ook "andere goden" en zeker daar het meest, waar zij dat het minst merkt' (66). Het gaat Barth er dus niet om de theologie te binden aan een bepaalde opvatting of godsbeeld en haar zo haar vrijheid te ontnemen. Hij wil juist duidelijk maken dat *alle* theologie zich altijd ergens aan bindt en dat dus de vraag steeds weer is: vanuit welke *keuze* bedrijf je theologie en *w(W)ie dien je dus?!* Je kunt maar één God dienen. Er staat immers niet dat je God én Mammon niet beide mag dienen, maar niet beide kunt dienen! Het gaat hem daarbij ook om de vrijheid van God: als wij kunnen kiezen uit verschillende mogelijkheden, wint onze vrijheid het van zijn vrijheid. *God is God*, daar veranderen wij (gelukkig!) niets aan. Dit wordt in zijn voordracht bij de 400 jaar Luther-herdenking in 1933 indringend geïllustreerd aan de hand van de reformatorische leer: 'God is door ons mensen daar te vinden, *waar het Hem behaagt heeft ons te zoeken*' (curs. van mij, TvdL). En op dezelfde bladzijde: 'Niet daar waar wij in onze wijsheid menen over Hem te moeten spreken, maar daar waar Hij in zijn wijsheid gesproken heeft tot ons. (...) Daarom mag en kan de verkondiging van de christelijke kerk geenszins een filosofie worden, een zelf gevonden wereld- of levensbeschouwing, maar is zij gebonden aan de uitleg van de Schrift' (79). Voor de theologie betekent dit dat zij 'de meest vrije, maar ook de meest gebundene van alle wetenschappen' is.

Dit is het soort theologie dat wij nodig hebben, óók anno 2004. Karl Barth is niet 'passé', omdat dezelfde gevaren die kerk en theologie bedreigden in de jaren dertig van de vorige eeuw ook niet 'passé' zijn. *God is God* en als we niet 'van bovenaf' bij Hem

beginnen, komen we 'beneden' ook nooit bij Hem uit. Tegelijk houdt deze wijze van theologiseren de theologie altijd weer open en (dus) ook spannend. Op bladzijde 61 stelt Barth een voor hem typerende vraag aan de (toen) 'nieuwere theologie': 'Waar wordt deze theologie welsprekend of toornig of blij, waar wordt zij nadrukkelijk of indrukwekkend? Waar levert zij haar beslissende slagen?' Laten wij die vraag ook vandaag (steeds weer) stellen aan *ónze* theologie!

Teun van der Leer

For the sake of the world. Karl Barth and the Future of Ecclesial Theology, George Hunsinger (ed.), William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids/Cambridge 2004, 214 blz., \$ 36,00

Met toenemend plezier heb ik me door dit boek heen gewerkt; aanvankelijke scepsis maakte plaats voor enthousiasme. Daarom wil ik het nu ook graag ter bestudering aanbevelen aan lezers van *Soteria* die aan het denken gezet willen worden. Er wordt geen gemakkelijke stof in aangebracht. Ook treft men er niet echt evangelische theologie in aan. Maar dit is wel zo'n boek dat je het gevoel geeft dat er ramen worden opgezet, met als gevolg dat er verrassend frisse lucht binnenstroomt. Dat is altijd gezond.

Het betreft de schriftelijke neerslag van een in 1999 gehouden conferentie over de theologie van Karl Barth. Organisator was het *Center for Barth Studies* aan het Amerikaanse Princeton Theological Seminary. De tekst van zes lezingen is in deze bundel opgenomen, steeds gevolgd door een korte inhoudelijke reactie van een respondent. Het boek wordt ingeleid door George Hunsinger, die hoogleraar is aan Princeton en zelf ook een lezing verzorgd heeft. Het laatste hoofdstuk gaat terug op een causerie over het onderwerp 'Barth als (hoog)leraar' van de hand van John D. Godsey, die zelf bij Barth studeerde en promoveerde. Wat voor onderwerpen komen zo al aan de orde? Ik som ze in volgorde van bespreking op. De beroemde discussie van Barth met

Brunner over 'het aanknopingspunt', naar aanleiding van de correspondentie tussen beiden; Barths kijk op het jodendom en zijn relatie tot het antisemitisme; Barths voorkeur voor het socialisme en zijn kritiek op het liberalisme; de voorzienigheidsleer; het motief 'naastenliefde' als ethisch beginsel; het verband tussen Barths triniteitsleer en zijn concept van 'eewigheid'.

Men ziet: dit is theologie voor insiders. Onder de auteurs bevinden zich gerenommeerde Barth-kenners, van wie Eberhard Busch voor Europese lezers wellicht de bekendste is. De ene studie is toegankelijker dan de andere; zo is Hunsingers eigen bijdrage *Mysterium Trinitatis: Barth's Conception of Eternity* de meest abstracte, terwijl die van Caroline J. Simon *What Wondrous Love Is This? Meditations on Barth, Christian Love, and the Future of Christian Ethics* zich naar verhouding vlot laat lezen. De vraag is natuurlijk, of zóveel Barth niet wat veel van het goede is. Zoals gezegd: zelf moest ik enige scepsis bedwingen toen ik aan de bestudering begon. Bij dit soort theologie-beoefening vrees ik altijd in een ivoren toren terecht te komen, of – erger nog - in een klimaat van bewieroking. De causerie van Godsey komt bij mij inderdaad als zodanig over. Als ik hem geloven mag, liep er in Basel geen aimabeler en humoristischer mens rond dan Karl Barth. Zou het? Het incident waarvan John W. Hart melding maakt in zijn bijdrage over *The Barth-Brunner Correspondence* doet anders vermoeden. Op een zondag kreeg Brunner bezoek van Barth en Thurneysen. Brunner had gepreikt, en wat gebeurde er? De twee heren kraakten zijn preek genadeloos af: 'Brunner had preached "cheaply, psychologically, boringly, churchly, without distance, etc."' (24) Nee, Barth kon onaangenaam en scherp uit de hoek komen; er is geen reden om met de man te dwepen.

Dat geldt ook voor zijn theologie. Gezegd moet worden dat dat in deze bundel ook niet gebeurt. De meeste auteurs voelen hem in theologisch opzicht stevig aan de tand. Zij maken ook duidelijk hoe zeer zijn theologie bepaald is door de context. Zo toont Busch aan, hoezeer Barths verzet

tegen de Lutherse tweerijkenleer rechtstreeks verband hield met de spagaat die hij waarnam bij de Duitse christenen: zij wilden zich in de kerk niet afscheiden van gedoopte Joden, maar steunden intussen de Nazi-politiek tegen de Joden. (57) Tegelijk blijkt uit al de lezingen, hoe veel Barth nog altijd te zeggen heeft. Al lezen de kwam ik daarvan onder de indruk. Wat een oorspronkelijkheid! Wat een verrassende perspectieven! Wat geeft hij een christen veel stof tot nadenken. Ik geef een paar staaltjes daarvan door. Zo vat Hart het verschil tussen Barth en Brunner als volgt samen: 'In Brunner's thinking, the great disturbance in life – the 'crisis' – is the fact of human sin, whereas for Barth the 'crisis' is the disturbance caused by God's grace.' (41) Caroline Schröder haalt in haar bijdrage over de voorzienigheidsleer (*I See Something You Don't See*) een zin aan uit KD III/3 die mij al eerder trof als een juweeltje: 'In obedience the Christian is the servant, in faith he is the child, but in prayer, as the servant and the child, he is the friend of God, called to the side of God and at the side of God, living and ruling and reigning with him.' (131; in de oorspronkelijke Duitse uitgave van de KD op p. 324). En dan de blik vol verwachting waarmee we volgens Barth mogen kijken naar de niet-christen als de potentiële broeder van morgen! (153; KD IV/2 917). De auteurs van deze studie nodigen je uit om (weer) in de KD te gaan lezen, en maken attent op de vele intrigerende inzichten die verborgen zijn in die lange Duitse zinnen. Op mij had deze studie het effect, dat ik me weer scherp bewust werd van de superieure kwaliteit van Barths theologiseren. Je hoeft het niet met hem eens te zijn, om te onderkennen hoe diep en vruchtbaar hier is nagedacht over het evangelie.

Dat maakt mij uiteindelijk zo enthousiast over dit boek. Er verschijnen vandaag de dag veel theologische boeken en boekjes die naar mijn gevoel niet wezenlijk verder helpen. Op z'n slechtst gaan ze te kort door de bocht; op z'n best staat er geen woord verkeerd in. Maar theologische literatuur die je aan het denken zet, die je uitdaagt, die de discussie op hoger niveau tilt, die je hart weer sneller doet kloppen

voor het evangelie – die is zeldzaam. Hoe je het ook wendt of keert: de stroom boeken die Barth gepubliceerd heeft, behoren tot deze laatste categorie. Het is goed dat deskundige auteurs die schatten ontsluiten. Hoe nuchterder en kritischer ze dat doen, des te beter het is. Want ook Barth heeft het laatste woord natuurlijk niet gesproken – verre van dat. Maar dat hij een meesterlijke en inspirerende bijdrage aan het theologisch gesprek heeft geleverd, daarvan ben ik na lezing van deze bundel weer eens te meer overtuigd.

dr. Ad van der Dussen

Ik houd van de kerk. Erik Veenhuizen, Medema Vaassen 2004, 111 blz., € 9,95

Dit boek is verschenen ter gelegenheid van de uitreiking van de Helix-prijs aan ds. Erik Veenhuizen op 26 november 2004. Omdat ik Erik al ken vanaf de oprichting van de Evangelische Alliantie in Nederland, waarin hij een prominente rol speelde, en weet van zijn onvermoeibare inspanningen op het gebied van gemeentebouw, had ik mij er al eens eerder over verbaasd dat anderen al wel in aanmerking kwamen om deze jaarlijkse prijs van verdienste in ontvangst te nemen, maar hij nog niet. Ik denk dat men bij de EA lange tijd gewoon te ver weg om zich heen heeft gekeken naar geschikte kandidaat-laureanten en toen waarschijnlijk met een schok tot de ontdekking kwam dat Erik Veenhuizen zeer ten onrechte over het hoofd werd gezien. Deze omissie is eind vorig jaar goedge maakt met de toekenning van de prijs aan de man die meer dan iemand anders aan de wieg heeft gestaan aan de verbreiding van de gemeentebouwbeweging in ons land. Erik Veenhuizen was en is een gemeentebouwman *avant la lettre*. Al vanaf zijn vroegste publicaties gaf hij er blijk van dat de groei en bloei van de gemeente van Jezus Christus hem na aan het hart lag. In dit boek is een groot aantal van zijn publicaties op dit terrein samengebracht. Voor hen die hem in de loop van al die jaren hebben gevolgd, is in dit boek veel herkenning. Veel van wat hierin op papier

staat, heeft al her en der in bladen en periodieken gestaan en bij sommige van deze artikelen hoor je zelfs Erik spreken. Je ziet hem dan in gedachten op een podium staan en uit zijn hoofd zo'n geweldige voordracht houden als '*Gods plan met mij*'. In dit boek staan verder nog bijdragen van Arnold van Heusden, Hans Eschbach, Christian Schwarz en een interview met Koos van Noppen. Het interview is warm van toonzetting, omdat Erik daarin hardop zijn dromen droomt over de kerk van de toekomst. Zinnen als: 'Ik droom van een kerk die haar leden helpt om te groeien in liefde, in gehoorzaamheid, in overgave, in toewijding, in navolging, in discipelschap, in groei naar volwassenheid' geven iets weer van zijn passie voor een concrete, functionerende kerk, waarin de bedoelingen van God op een verrassende manier worden verwerkelijkt. Erg grappig vond ik de bijdrage van Christian Schwarz, die bij de uitreiking van de Helix-prijs de feestrede zou houden onder de titel 'Ieder land heeft een Erik nodig'. Helaas was Christian Schwarz toen ziek en is deze rede niet uitgesproken. 'Een echte Erik (in tegenstelling tot een 'pseudo-Erik', een 'would-be-Erik' en een 'zeepbel-Erik') voldoet aan drie criteria: a. Hij deelt de visie van de natuurlijke gemeenteontwikkeling, die hij van harte innerlijk omarmt; b. Hij is in staat deze visie te communiceren en in iemands werk te ondersteunen. Hij is een netwerkmens; c. Hij is koppig in zijn vasthoudendheid aan het oorspronkelijke concept. Deze koppigheid kleurt Schwarz in als hartstocht. Het boek is een aanrader voor ieder die betrokken is bij gemeentebouw, omdat in kort bestek alle belangrijke elementen van de gemeentegroei en de gemeentebouw de revue passeren. Je volgt in alle artikelen de ontwikkelingsgang van de gemeentebouwbeweging in Nederland en wie wil dit niet nog eens lezen en overwegen?

drs. Yme Horjus

Sprekken over Preken, met gemeente, kerkenraad en collega's. Passie voor Preken Reeks II, Rolf Robbe, Boekencentrum Zoetermeer 2004, 92 blz., € 11,50

De beweging Passie voor Preken timmert met vaart en vaardigheid aan de weg. Dat is goed en belangrijk, want aansprekende verkondiging geeft God eer en helpt zijn kinderen aanstekelijke volgelingen van Jezus te zijn. In de *Passie voor Preken Reeks* verscheen onlangs van Rolf Robbe *Sprekken over Preken*. Dit boek biedt predikanten en kerkenraden een methodiek om over preken en preekkwaliteiten in gesprek te komen. Te vaak komt de reactie op preken niet verder dan 'Dat hebt u mooi gezegd', 'Het heeft me geraakt' of een dodelijk 'Er was geen speld tussen te krijgen'. Daar heb je als prediker dus niets aan. Gelukkig de getrouwden die van hun echtgenote of echtgenoot stevige inhoudelijke reactie krijgen.

Een leergesprek - en daar gaat dit boek steeds weer over - zou echter meer kunnen inhouden, om met de prediker na te gaan wat beter of anders kan (en soms echt moet!) In de methodiek voor dat leergesprek komen aan de orde: de situatie van de prediker, diens gedrag tijdens de preek, overtuigingen, beroepsidentiteit en spiritualiteit. Robbe schrijft zijn methodiek uit voor het toevallige contact met gemeenteleden, het kerkenraadsgesprek over de preek, het gesprek met een preekvoorbereidings- en evaluatiegroep en het gesprek met een collega-prediker. Als begeleider van predikanten en docent brengt hij voorwaarden en vraagstelling goed in kaart, zodat een veilig en inhoudelijk nauwkeurig gesprek goed gevoerd kan worden. Hij kiest daarbij meer voor een technisch-agogische dan spirituele benadering, ook al eindigt het boek met een weergave van de wijze waarop Jezus preekte. Hij is 'het fantastische voorbeeld van het communiceren van het evangelie'. Dat kan natuurlijk ook niet anders, want Hij is het evangelie. Ik word er niet gelukkig van Hem te benoemen als de super-homileet, zoals Hij ook de super-exegeet of super-systematicus zou kunnen zijn, want wat je ook meldt - het is altijd waar én te weinig. Daarvoor is mijn Heer mij

eigenlijk te hoog.

Het verbeteren van bestaande en ontwikkelen van nieuwe vaardigheden is vooral gethematiseerd in het advies- en experimenteergesprek dat met collega's gevoerd wordt. Dat past binnen het kader van dit boek, maar een (niet genoemde) goede preek- of vertelcursus is natuurlijk ook heel helpend. Een definitie van wat een preek is ontbreekt overigens, jammer genoeg. De schrijver legt vooral de nadruk op gedragsverandering die de prediker bij zijn gehoor beoogt. Verkondiging, die primair God eert, troost of hoop biedt, de gemeente leert, zal mogelijk niet leiden tot zichtbare gedragsverandering, maar lijkt me wel degelijk te passen binnen het kader van wat een goede preek kan zijn ... ook al zie je aan de mensen daarna niet zoveel. Dat element mag voor mij ook in het gesprek betrokken. Het boek biedt een goede handleiding voor een belangrijk gesprek. Daar heeft de kerk profijt van.

Douwe Visser (agoog en lekeprediker)

Leren ademen. Lessen van de joodse sjabbat. P.A. Siebesma e.a., Medema Vaassen 2003, 78 blz., € 8,75

In de Midden-Oosten reeks die door Medema wordt uitgegeven in samenwerking met de Near East Ministry in Voorthuizen, verscheen dit 29^e deeltje dat over de joodse sjabbat handelt. In het eerste hoofdstuk een uiteenzetting van de betekenis van de sjabbat in het OT (Siebesma), vervolgens een prachtige uiteenzetting van de betekenis in het jodendom (Keegstra). Keegstra is goed ingevoerd en weet je mee te nemen en in te wijden in de brede symboliek die aanwezig is in de diverse onderdelen van de sjabbatviering. Zijn bespreking creëert respect en liefde voor de wijze waarop de Joden de sjabbat vieren. Er wordt na dit hoofdstuk zelfs een hele liturgie in het Hebreeuws met vertaling afgedrukt. Daarna volgen twee hoofdstukjes over de sjabbat in de evangeliën (hfst.3, Davidse) en in het Nieuwe Testament (Lammerts van Bueren). Een typische verdeling, alsof

de evangeliën niet tot het NT behoren?! De drie pagina's van Davidse voegen weinig toe. We wisten toch al dat Jezus een Jood was die de sabbat vierde. Nu horen we ook dat hij een rabbi was, die een meer liberale opvatting hanteerde. Dit lijkt me allemaal toch echt te minimaal. Hier wordt toch beslist de persoon van de Messias Jezus geen recht gedaan (kan m.i. ook niet in 3 pagina's.). Hoofdstuk 4 en 5 bespreken wat teksten uit de rest van het NT waar de sabbat (hfst.4) en de zondag (hfst.5) ter sprake komen. Het blijft wat hangen in het bespreken van losse teksten. De grote vragen met betrekking tot de heilshistorische plaats van de sabbat na de komst van de Messias Jezus komen niet aan de orde. Het boekje sluit af met twee persoonlijke getuigenissen van sabbatvieringen door niet-Joden.

Na lezing van het boekje heb ik toch gemengde gevoelens. Het is geschreven met veel liefde voor en verbondenheid met het joodse volk. Die deel ik van harte. Maar moet de christelijke gemeente uit de heidenen nu vanuit hun verbondenheid met Israël met evenveel liefde zich ook gaan interesseren voor de joodse sabbatviering? Hier liggen voor mij nog wel een aantal vragen. De tekstbespreking in dit boekje had moet leiden tot een heilshistorische theologische bespreking van het onderwerp en die mist. Toch heb ik het boekje met interesse gelezen.

drs. Gijs van den Brink

Treasure in Clay Jars - Patterns in Missional Faithfulness. *Lois Y. Barrett (et al), Eerdmans Grand Rapids 2004, 186 blz, \$ 18,00*

Met hoge verwachtingen ben ik aan dit boek begonnen in het kader van de voorbereiding van een serie colleges gemeentebouw. Het boek is er een uit de serie 'The Gospel and our Cultures' die reflecteert op de relatie tussen de Noord-Amerikaanse cultuur en de missionaire gemeente. In de serie verscheen een aantal andere boeken waaronder het bekende boek van Darrell L. Guder, *The Continuing Conversion of the Church* (2000). 'Treasure in Clay Jars' werd geschreven als een ver-

volg op het boek *Missional Church: A Vision for the Sending of the Church in North America* (1998). Het is een case-study achtig boek geworden waarin de processen van een aantal gemeenten in de richting van een meer missionair functioneren worden beschreven en uitgewerkt. Deze voorbeelden uit de praktijk worden niet neergezet als 'ideaalbeelden' (inleiding, ix). Het zijn 'aarden vaten' om in de beeldspraak van 2 Korintiërs 4 te blijven. In de inleiding en ook in de *appendix* wordt een verantwoording gegeven van het proces dat de auteurs in het kader van het project 'The Gospel and Our Culture Network' hebben doorgemaakt. Een onderzoeksgroep onderzocht een groot aantal gemeenten op 'missionaire indicatoren' (vgl. p.162-172). Uit dit onderzoek kwamen twaalf indicatoren die richtinggevend zouden zijn voor de ontwikkeling van missionaire gemeenten. Uit nadere bestudering en het testen van deze indicatoren bleek dat ze niet zo adequaat waren als men aanvankelijk dacht en dit deed de onderzoekers besluiten om te spreken over acht patronen: patronen die zichtbaar in gemeenten aanwezig zijn en die het missionaire gehalte van de gemeente tastbaar maken. Achtereenvolgens komen de verschillende patronen aan de orde: missionaire roeping, discipelschap en bijbelse vorming, contrast gemeenschap zijn en risico's durven nemen, een gemeentelijke praktijk die Gods intentie met de wereld weerspiegelt, eredienst als publiek getuigenis, afhankelijkheid van de heilige Geest, de gemeente verwijst naar het Koninkrijk van God en het missionaire gezag van de gemeente. Opvallend hierbij is dat een aantal patronen grote gelijkenis vertonen met de eerder genoemde indicatoren. Verder blijft de beschrijving van de patronen op een aantal punten onhelder en overlappen sommige elkaar. Ik ben van mening dat dit geheel niet sterk overkomt, zeker niet aan het begin van een boek. In het vervolg wordt nu een beschrijving gegeven van een groot aantal gemeenten van verschillende signatuur. Deze gemeenten werden bezocht en onderzocht op de aanwezigheid van de onderscheiden patronen. In de volgende hoofdstukken worden de acht

patronen beschreven waarbij telkens uit de onderzochte gemeenten materiaal ter illustratie wordt aangeboden dat de patronen ondersteunt. Dit levert zonder enige twijfel een veelkleurig en boeiend palet aan gegevens op. Het is bemoedigend om te zien hoe in de sterk veranderende Noord-Amerikaanse samenleving gemeenten zoeken naar een nieuwe invulling van gemeente zijn. Dat is de kracht van het boek naast de inhoudelijk sterk theologische verwoording van de *Missio Dei*. Het geheel overziend vind ik het toch teleurstellend. Steeds opnieuw blijkt hoe moeizaam het is om concreet praktijkgericht empirisch onderzoek te doen naar functionerende gemeenteopbouwprocessen. Dit boek bevestigt deze stellingname. Het blijft teveel tentatief van aard op deze manier. De recente ontwikkelingen op het gebied van gemeenteopbouw rechtvaardigen nu juist verdergaand onderzoek. Zo zou het raadzaam zijn een aantal gemeenten te onderzoeken die in de afgelopen periode met het *Purpose Driven Church* model aan de slag gegaan zijn. Wie gaat het doen?

dr. René Erwich (rector baptistenseminarium en o.m. docent gemeenteopbouw)

Theodicy in the World of the Bible, A. Laato & J.C. de Moor, Brill Leiden, 2003, 830 blz., € 119,00

Waarom overkomt mij dit kwaad? Is God dan niet bij machte dit kwaad te vermijden of op te lossen? Is God dan niet een liefdevolle God? Drie vragen die als een kluit in iemands leven kunnen voorkomen en schijnbaar onontwarbaar zijn: de vraag naar het kwaad, Gods almacht en Gods liefde; de uiteindelijke vraag of God wel rechtvaardig is (= theodicee). Over deze vragen heeft een keur aan auteurs nagedacht en geschreven vanuit teksten in en rondom de Bijbel. De artikelen zijn tot een geheel gesmeed door de redacteurs, die eerst zelf een inleiding geven over alle mogelijke antwoorden op de vraag naar het kwaad en daarna Marcel Sarot aan het woord laten in een inleiding over deze vraag in de moderne tijd. Alleen al deze

inleidingen zijn zeer de moeite waard.

Van daaruit kan de lezer ook heel goed kiezen welke artikelen hij of zij in het bijzonder zou willen lezen.

De inleiding van de redacteurs behandelt eerst een aantal oplossingen voor het probleem van het kwaad die een van de bovenstaande vragen wegedeneren. Je kunt het bestaan van God ontkennen, of geloven in meer goden die elkaar bestrijden, terwijl de mens daarvan de dupe wordt. Je kunt Gods almacht ontkennen, of juist zijn goedheid. Of je kunt het kwaad ontkennen, wat niet vaak in het Westen gebeurt, wel in bepaalde hindoeïstische stromingen. Daarna worden een aantal antwoorden besproken die telkens weer terugkomen in de verschillende artikelen. De Bijbel blijkt niet één antwoord aan te reiken, maar verschillende. Waar tijden en omstandigheden veranderen, zijn nieuwe antwoorden nodig. Waar Gods volk wegen gaat van Gods wet vandaan, grijpt God in op een andere manier dan eerst. Al die antwoorden zijn verschillende facetten van de bijbelse theologie. De inleiding van Marcel Sarot behandelt het vraagstuk of deze moderne vragen wel terug te vinden zijn in de Bijbel en de wereld daaromheen. Het denken van de moderne tijd is namelijk zeer verschillend van de tijd daarvoor. Het kwaad is niet meer een probleem binnen het christendom, je kunt nu atheïst worden. Mensen twifelen niet meer direct aan hun eigen oordeel, maar aan Gods integriteit of aan zijn bestaan. Met grote belezenheid toont Sarot aan dat ook in vroeger tijden mensen zich dezelfde vragen stelden. De Griek Epicurus stelde ze, zonder kennis van het christendom. Mensen in het Oude Testament twijfelden soms ook aan Gods oordeel (Richt. 6:13) en hadden wel degelijk een alternatief. Je kon andere goden vereren, zoals blijkt uit de vele aanklachten van de profeten tegen het godsvolk. God kon zelfs in het beklagenbankje komen te zitten, zoals in het boek Job. Na de twee inleidingen volgen 23 artikelen over bijbelse antwoorden en die vanuit de wereld rondom. Die twee houden elkaar ongeveer in evenwicht: het oude Nabije Oosten, de boeken uit de intertestamentaire periode en het rabbijnse joden-

dom zijn evenzeer vertegenwoordigd als het Oude en Nieuwe Testament. Waarbij wel gezegd moet worden dat het zwaartepunt in de Hebreeuwse Bijbel ligt en het Nieuwe Testament er met twee artikelen ('Theodicean Motifs in the New Testament' en 'The Book of Revelation') wat bekaaid vanaf komt. Dat zal deels liggen aan het feit dat beide redacteuren zich intensief met het Oude Testament hebben beziggehouden.

Van de artikelen over het oude Nabije Oosten zal De Moors 'Theodicy in the Texts of Ugarit' zeer aanspreken, omdat dit de achtergrond van Kanaän en de Baälcultus schetst. In de laatste decennia van de rijke en machtige stadstaat Ugarit schreef de priester Ilimalku verhalen over de godenwereld van zijn godsdienst. Leven en dood hielden elkaar in evenwicht, omdat de goden die daarover gingen elkaar in evenwicht hielden. De zwakte van die goden wordt uitgebreid geschetst, omdat juist de ondergang van sommige goden het voortleven van de natuur bevorderde. In een later stadium staan ze weer op om de andere goden te dimmen. Het is een telkens weerkerende cirkel van dood en leven. Het is alsof je Elia hoort roepen: 'Roep toch wat harder; hij is immers een god? Hij is zeker in gedachten verzonken of heeft zich afgezonderd of is op reis; misschien slaapt hij wel en moet hij gewekt worden' (I Kon. 18:27). In de artikelen over de bijbelse antwoorden komen vele facetten aan bod. Laat ik er een paar noemen. Kwaad kan gezien worden als vergelding voor slechte daden, zoals dat sterk naar voren komt in het verbondsboek Deuteronomium en de geschiedschrijving van Israël. Sara Japhet laat zien dat dit standpunt nog sterker in de boeken Kronieken wordt gebezigd, maar altijd gekoppeld aan de hoop op een goede toekomst, omdat God uiteindelijk de touwtjes in handen heeft. Kwaad en verdriet als opvoedend element komen naar voren in de persoonlijk getinte hoofdstukken (confessiones) van Jeremia en in het boek Ruth. Naomi moet niet te vlug concluderen dat God haar verkeerd behandeld heeft, want Hij overziet veel meer de lijn van de geschiedenis dan zij. Het meest passend bij onze cultuur zijn

waarschijnlijk de artikelen over Psalmen en Klaagliederen, waarin het kwaad toch vooral een mysterie blijft. Beide boeken hebben wel weet van vergelding en opvoeding, maar in beide boeken komt ook sterk naar voren dat de dichters soms helemaal niets meer begrepen van Gods beleid voor de wereld en voor hen. Heel boeiend schetst Lindström hoe een psalmist een beroep op God doet om te kijken naar zijn ellendige situatie, of juist niet meer te kijken en hem met rust te laten (Ps. 39:14). Ook Renkema komt tot de conclusie dat de schrijvers van de Klaagliederen een beroep op God doen tegen God in. Ze dichtten ook over vergelding en schuld, maar evengoed verlangen ze hartstochtelijk naar Gods nabijheid. Het grote artikel over het Nieuwe Testament door Tom Holmén gaat vooral over het lijden van Jezus Christus en ons lijden in het verlengde daarvan. Holmén rubriceert daarbij twaalf verschillende mogelijkheden binnen het Nieuwe Testament om Christus' lijden te interpreteren. Dat varieert van de inmiddels klassiek geworden voldoeningsleer via Christus als leraar of hogepriester tot aan de dood van Christus als een nieuwe manier om naar macht te kijken. Alle twaalf mogelijkheden gaan gepaard met duidelijk Schriftbewijs. Daarna volgen nog zes motieven die bij ons eigen lijden horen: lijden met Christus om met Hem verheerlijkt te worden, het lijden als geboortepijn voor de nieuwe wereld, geen enkel lijden kan ons scheiden van de liefde van Christus, Christus leed voor ons en wij gaan slechts in zijn voetstappen, Hij leeft met ons mee en 'mijn genade is u genoeg'. Na zo'n artikel vraag je je nog af waarom christenen soms zo op genezing en heelheid gefixeerd zijn en niet op het lijden om Christus' wil ... De artikelen zijn vooral beschrijvend: welke antwoorden en vragen staan er in de teksten? De filosofische en godsdiensthistorische achtergronden zullen elders gezocht moeten worden. De breedte van dit boek en de relevantie van het onderwerp maken het een waardevolle aanvulling op een goede theologische bibliotheek.

dr. Eveline van Staalduine-Sulman

Kennis van het Kwaad. Zeven visies uit jodendom en christendom. B.J. Lietaert Peerbolte en E. Tigchelaar (red.), Meinema Zoetermeer 2004, 175 blz., € 15,90

Kennis van het Kwaad is een bundel van artikelen over het Kwaad in de joods-christelijke traditie. De bijdragen, van de hand van zeven theologen, bieden een min of meer chronologisch overzicht van verschillende visies op het Kwaad. De inhoud in vogelvlucht: Het eerste artikel, geschreven door Ed Noort behandelt het Kwaad in het Oude Testament. Noort gaat vooral in op de rol die God speelt bij de ervaring van het Kwaad. Het leeuwendeel van de tweede bijdrage, van Eibert Tigchelaar, behandelt de drie belangrijkste Qumranteksten m.b.t. het Kwaad: het *Boek van de Wachters*, het *Traktaat van de Twee Geesten* en het *Damascusgeschrift*. Het derde artikel gaat over 2 Korintiërs 11:13-15 en dan met name over de literaire geschiedenis van vers 14: Satan doet zich voor als een 'engel des lichts'. Verder kijkt de schrijver, Bert Jan Lietaert Peerbolte, naar het Kwaad in andere Paulijnse verzen en vergelijkt Paulus' ideeën met die van Johannes en Qumran. Geurt Henk van Kooten schrijft over het 'kosmische kwaad' bij Paulus. Van Kooten stelt dat nieuwtestamentische referenties naar 'de elementen van de kosmos' gelezen moeten worden vanuit de kosmologische theorieën van Griekse wijsgeren. Grootste gemene deler in deze theorieën lijkt dat er sprake is van het Kwaad doordat de elementen (aarde, water, lucht en vuur) veranderen. Ook de mens is onderworpen aan de elementen en daarmee ook aan het Kwaad, maar door Christus is er bevrijding van die elementen (Gal 4:3). Aan de hand van het *Apocryphon van Johannes* beschrijft Gerard Luttkhuizen de gnostisch-christelijke scheppingsmythe en de daaruit voortvloeiende visie op de oorsprong van het Kwaad en op het Kwaad in het hier en nu. De ideeën van Origenes worden behandeld door Riemer Roukema. Allereerst traceert hij de bronnen van Origenes' denken en vervolgens behandelt hij diens theorie van preëxistente 'zielenva'. Tenslotte schrijft Lieve Teugels over de symboliek van het Kwaad

in een rabbijnse tekst uit de 10^e-11^e eeuw: *Aggadat Beresjit*. Teugels meent dat 'Babylon' in deze tekst een pseudoniem is voor 'christendom'.

Stuk voor stuk zijn de artikelen van hoog niveau. De auteurs zijn vaak specialist op het gebied van hun artikel. Zo is Tigchelaar een internationaal gekend Qumran specialist, promoveerde Van Kooten op het kosmische aspect van Paulus' theologie en verzorgde Teugels de eerste Engelse vertaling van *Aggadat Beresjit*. Sommige bijdragen hebben vooronderstellingen waar niet iedereen zich onmiddellijk in zal kunnen vinden. Een illustratie is de opmerking van Van Kooten dat de kosmologie van Kolossenzen en Efeze resultaat is van 'de ontwikkeling die de kosmologie van Paulus doormaakte na zijn dood.' *Kennis van het Kwaad* is ondanks het hoge niveau van de bijdragen een zeer toegankelijk boekje gebleven en dat strekt de auteurs tot eer. De lezer krijgt, geheel volgens de opzet, een mooi overzicht van de diversiteit aan ideeën over het Kwaad binnen de joods-christelijke traditie. Die diversiteit is soms wel erg duidelijk aanwezig, ook binnen de bundel zelf. De redacteurs merken in hun voorwoord zelf al op dat er niet gekozen is voor één systematische beschrijving van het Kwaad, maar dat de schrijvers vooral veel vrijheid is gegund. Dat gezegd zijnde had er wel meer aandacht besteed mogen worden aan redactiewerk. Het boekje bevat te veel onnodige spel-, zet- en stijlfouten. Kwalijker is dat het artikel van Roukema erg veel herhaalt van wat er in de voorafgaande artikelen gezegd is. Het is de taak van de redactie om dat te voorkomen. Het boekje geeft nu de indruk een samenraapsel van artikelen te zijn, in plaats van één geheel. Desalniettemin is het uitstekende niveau van de individuele artikelen reden genoeg om dit boekje van harte aan te raden aan de geïnteresseerde.

Matthijs den Dulk (student theologie en wijsbegeerte in Leuven, België)

The Message of Mission, Howard Peskett
en Vinoth Ramachandra, IVP Leicester 2003,
288 blz., £ 9,99

Om maar meteen met de deur in huis te vallen: het is lang geleden dat ik zo enthousiast was over een missiologisch boek. Dit boek, verschenen in de serie 'The Bible speaks today', geeft vijftien boeiende studies uit de hele breedte van de Bijbel, en slaagt er dan ook nog in om deze studies te betrekken op de missionaire praktijk. Het is een goede greep geweest om voor een dergelijk boek twee auteurs te kiezen. Zo kunnen Oost en West elkaar in de bezinning aanvullen en wordt ook duidelijk hoe vruchtbaar dat is. Peskett, Engelsman van geboorte en nu docent in Bristol, was jarenlang verbonden aan de zendingsorganisatie OMF en doceerde in Singapore. Ramachandra is afkomstig van en woonachtig op Sri Lanka en is werkzaam als Azië-secretaris voor de studentenbeweging IFES.

De studies zijn verdeeld in vier delen: Deel 1: World horizons, met twee studies uit het Oude Testament en twee studies over de pre-existentie van Christus als hoofd van de nieuwe schepping. In deel 2 gaat het over zending en verkiezing, en er komen in dat licht ook actuele thema's aan de orde als culturele identiteit en nationalisme. Deel 3 baseert zich voornamelijk op Lucas 4 (the 'Nazareth manifesto'), de vrijheid die Jezus brengt en de opdracht en belofte die Hij geeft. En deel 4 sluit dan af met twee studies over doxologie: Psalm 104 en het slot van de Apocalyps. Steeds weer wordt de link gelegd naar de missionaire praktijk en beide auteurs hebben een dusdanig ruime ervaring dat er altijd wel wat te melden of te verhelderen valt. Soms dreigt de studie zelfs een beetje te verdrinken in de praktijk-verhalen, maar dat is maar zelden hinderlijk. Peskett heeft daar overigens iets meer last van dan Ramachandra. Een paar citaten die fundamenteel zijn voor dit boek: 'Christian mission leads us again and again to the foot of the cross: all Christian mission must be shaped by the cross; the cross must never be behind us, but always in front of us'. De zending is van Christus, en Christus is de

gekruisigde. Vandaar dat er een lijn loopt van zending naar lijden en zelfs martelaarschap en dat zending per definitie zeer kritisch staat tegenover de machtsstructuren van de tegenwoordige wereld. De term 'mission' wordt breed geïnterpreteerd, vanuit een loyale en diepgaande reflectie op de bijbeltekst zelf. De studies concentreren zich op de unieke Christus; de ondertitel van het boek is niet voor niets 'The glory of Christ in all time and space', en vanuit die concentratie waaiert de thematiek breed uit en gaat het ook over mensenrechten en sociale gerechtigheid en over het behoud van de schepping. Opvallend, met name in de bijdragen van Ramachandra, is de aandacht die hij geeft aan de eenheid van de kerk als missionair moment: het ene lichaam waardoor de wereld een glimp opvangt van de nieuwe eschatologische mensheid. De bijgevoegde studievragen maken het boek ook geschikt voor (werk)groepen. Kortom: dit boek hoort verplichte literatuur te zijn voor alle (a.s.) zendingswerkers, waar ook ter wereld.

drs. Nelly van Kampen-Boot.

Whose Religion is Christianity? The Gospel beyond the West. Lamin Sanneh, *Eerdmans Grand Rapids* 2003, 138 blz., \$12,00

Lamin Sanneh (Gambia), hoogleraar in de geschiedenis van zending en wereldchristendom, schreef een prachtig boekje. De vraag- en antwoordvorm waarin het gegoten is, maakt het toegankelijk en prettig leesbaar. Vertrekpunt is dat het christendom vandaag zijn meest vitale uitdrukking vindt in de niet-westerse wereld. De auteur geeft een analyse van de stormachtige groei van het christendom en hij geeft aan wat de implicaties zijn. Er ontwikkelt zich een 'post-christelijk Westen', met als keerzijde een 'post-westers christendom'. Tegelijk met de teruggang in het Westen doet zich een mondiale opleving van het christendom voor buiten de westerse organisatiestructuren om, doorgaans zonder academische erkenning. Positieve berichtgeving over het christendom en zending past niet in

het politiek correcte beeld. De westerse intellectueel denkt immers tolerant en inclusief. En zending staat voor intolerantie en opdringerige exclusiviteit. Ook christelijke wetenschappers en missiologen reageren nog wel eens sceptisch en in negatieve termen op deze ongekende groei, of menen er gewoon aan voorbij te kunnen gaan. Daarachter bespeurt Sanneh een westers schuldcomplex over het koloniale verleden, dat verhindert het ware gezicht van het wereldchristendom te zien. Hij vindt dat dit nu eens over moet zijn.

Lamin Sanneh is bepaald niet blind voor de kwalijke effecten van de invloedrijke 'theologie van de voorspoed', die de consumptiecultuur legitimeert en onrecht en armoede bevestigt. Hij is beducht voor een soort christendom dat in feite de oude koloniale structuren met andere middelen in stand houdt. Dat type geloof wordt vooral gedreven vanuit de witte 'evangelical' wereld van de Verenigde Staten. In haar kruistochtmentaliteit dient het in veel gevallen getrouw de belangen van 'God's own country'. Sanneh vat dat christendom samen onder de noemer *Global Christianity*. Het loopt in grote lijnen parallel met de economische globalisering en is er de godsdienstige uitdrukking van. Maar het zou fout zijn zich daarop blind te staren.

De aandacht van Sanneh gaat uit naar wat hij noemt: *World Christianity*. En dat is een ander verhaal. Daarin staat – weer zo'n mooie zin – de inheemse ontdekking van christelijk geloof voorop, in plaats van de christelijke ontdekking van inheemse culturen. Bijbelvertaling in meer dan 2.000 lokale talen heeft koloniale structuren opengebrouwen en geleid tot bewaring van lokale culturen. In meer talen dan welke religie ook maar telt, bidden mensen en prijzen zij God. Het evangelie heeft verrassend wortel geschoten in samenlevingen die niet door de Verlichting zijn gestempeld; uitgerekend op plekken waar de ongeletterden en underdogs (over)leven. Zij hebben het meest te lijden onder de effecten van de globalisering, maar weigeren zich bij de doem daarvan neer te leggen. Hun onafhankelijke kerken en geloofsgemeenschappen aan de onder-

kant van het 'Empire' zouden wel eens het meest effectieve antwoord kunnen zijn op een globalisering die alle culturele identiteiten vervlakt tot een uniformiteit, opgelegd door dominante politieke, economische en sociale krachten. Zij vertegenwoordigen een pluraliteit van culturen. In die pluraliteit ziet Sanneh al iets van een nieuwe humaniteit aan het licht komen, die niet door ras, sociale klasse, politieke positie of economische macht bepaald wordt, maar door de erkenning van Jezus Christus als Heer. Door Hem aangeraakt dragen mensen een boodschap van hoop; zij delen het goede nieuws met vreugde en op wervende wijze met hun omgeving. Deze christenen vervullen niet de Droom van Bevrijding of de Conservatieve Droom, maar gaan ieder een eigen weg in het oplossen van hun eigen problemen (Philip Jenkins). Voor de zendingstheologie valt er heel wat inspiratie op te doen. Dat is wat Lamin Sanneh wil overbrengen: als jullie westerse christenen weigeren je te laten meenemen door deze nieuwe ontwikkelingen in de geschiedenis van het christendom, worden jullie de verliezers. De gedachte die na het lezen van dit boekje achterblijft, is dat er westerse benaderingen van missiologie zijn die bevrijding nodig hebben uit de omstrengeling van een geseclariseerde cultuur. Tegen de trendy cultuur in, die geen raad weet met de onverwachte opkomst van religie en christelijk geloof, zouden ook de instituten voor missiologie in ons land meer moeten uitdagen, durven voorop te gaan. Het gaat erom tegen opkomend seculier fundamentalisme in, de feiten serieus te signaleren, de kerken een weg te wijzen, in de hoop dat zij, bemoedigd door de ontdekking dat het 'vol wonderen is om hen heen', de *sense of urgency* terugvinden. Die kerken blijken nog niet bij machte om in te spelen op de nieuwe mondiale verhoudingen. Zij hebben zich te zeer geconformeerd aan de schema's van deze wereld en weerspiegelen gewillig de stijl en waarden van de 'vrije markt' (onze eigen variant op de 'theologie van de voorspoed'). Vanuit Afrika en andere niet-westerse gebieden worden wij bevraagd op onze levensstijl, breder nog: op de

vooronderstellingen van de Verlichting. Wij worden uitgedaagd om de ontmoeting met hen die buiten de moderniteit staan niet uit de weg te gaan. We zouden in die ontmoeting wel eens nieuwe ervaring van God op kunnen doen. Houdt de Geest van Christus zich niet bij voorkeur op in de marges?

Een ware testcase vormen de migrantenkerken. In hun groeiende missionaire aanwezigheid onder ons weerspiegelen zij de mondiale kerk van de toekomst. Straks zullen de kerken in Europa grotendeels bestaan uit christenen uit het zuidelijk halfrond. Hoe lang houden gesecculariseerde christenen het vol van hen te vragen dat zij eerst hun 'conservatieve' theologie en 'zendingsdrang' moeten afleggen om vervolgens op 'progressief' niveau te worden bijgespijkerd, alvorens wij bereid zijn hen zoals zij zich presenteren als volwaardige partner te ontmoeten teneinde hen ruimte te geven binnen de ene zending van God?

drs. Wout van Laar (directeur Nederlandse Zendingsraad)

De Bijbel in context. Oecumenische toenadering rond de Schriften. M. van Leeuwen (red.), Meinema Zoetermeer 2004, 64 blz. € 9,90

Het betreft een dun boekje, maar heel waardevol. In 1998 publiceerde de Wereldraad van Kerken de notitie *A Treasure in Earthen Vessels* ('Een schat in aarden vaten'). De beraadgroep 'Geloven en kerkelijke gemeenschap' van de Raad van Kerken in Nederland maakte hiervan een uitgebreide bewerking, die uitmondde in dit boek. Binnen verschillende kerken (Orthodox, Rooms-Katholiek, Protestants, Evangelisch) wordt op verschillende manieren met de Bijbel omgegaan. Dit boek wil bijdragen om van elkaar te leren, om te zien waar verschillen liggen en waar we elkaar vinden. Het thema betreft dus het oecumenisch gesprek tussen de kerken over hun omgang met de Bijbel.

Het eerste hoofdstuk beschrijft drie contexten waarin de Bijbel wordt gelezen: de

vierende gemeente, de cultuur en de academie met haar wetenschap. Wat betreft cultuur wordt bijvoorbeeld gewezen op de hellenisering van het christendom in de vroege kerk en de hellenistische invloed van de allegorische bijbeluitleg, die eeuwenlang in de interpretatiemethode domineerde.

In hoofdstuk 2 worden in vogelvlucht de interpretatiemethoden en benaderingswijzen besproken. Ze worden ingedeeld in zes hoofdgroepen: 1. de historisch-kritische methode, 2. methoden van literaire analyse, 3. op traditie gebaseerde benaderingswijzen, 4. menswetenschappelijke benaderingen, 5. contextuele benaderingswijzen en 6. de fundamentalistische wijze van bijbellezing. Deze benaderingen worden stuk voor stuk kort, maar helder uiteengezet. Helaas worden de evangelicals op pg. 39 in één adem met de fundamentalisten genoemd. Dit is een misser! Ik denk dat er in Nederland hoegenaamd geen fundamentalist en zeker geen evangelical te vinden is die zich in de gegeven omschrijving zal herkennen: 'Men leest in wat helemaal niet historisch is bedoeld toch iets historisch en houdt geen rekening met symbolische of figuratieve betekenissen' (pg.29). Daarom had het oordeel over deze groep (volgens de statistieken van Barrett ongeveer 66% van alle christenen wereldwijd!) niet neergeschreven mogen worden: 'Zij bedriegt mensen die bijbelse antwoorden zoeken voor hun levensproblemen door hun vrome maar bedrieglijke verklaringen aan te bieden, in plaats van te zeggen dat de Bijbel niet per se een onmiddellijk antwoord heeft voor elk van die problemen' (pg.30). Hier blijkt helaas dat er nog een behoorlijke verzuijing in Nederland bestaat tussen 'oecumenischen' en 'evangelischen'. Hoofdstuk 3 'Naar een oecumenische hermeneutiek' bespreekt vragen met betrekking tot Schrift en traditie, canon en gezag en laat zien dat in al deze vragen de verschillende tradities door wetenschappelijk onderzoek dichter tot elkaar zijn gekomen. Een interessante kwestie die wordt opgeworpen is deze: zou de canon die we kennen nog kunnen worden uitgebreid? Bijv. wanneer er een verloren brief van Paulus teruggevonden zou worden. In dit

gedeelte ook een prachtige uiteenzetting over hoe men in de verschillende tradities in verleden en heden de relatie OT – NT ziet. Onomwonden wordt gesproken over het unieke en het ‘tegoed’ van het OT. Hier leren we God kennen als de Heer van de geschiedenis en de Rechter die de rechten van armen en verdrukten beschermt.

In het laatste hoofdstuk komt de spanning tussen contextualiteit en katholiciteit aan de orde. Geloof krijgt in wisselende contexten wisselende accenten, maar het is wel het éne geloof in Christus. En dan is er nog het punt van de hermeneutische gemeenschap, wat verweven is met het thema ‘gezag’. Hoe wordt bepaald welke

interpretatie de juiste is? Men eindigt met te zeggen dat ondanks alle toenadering van de laatste decennia, het nog een heel karwei zal zijn om gemeenschappelijke grond te vinden waarop de kwestie van het leergezag door de kerken kan worden besproken op een manier die iets van consensus belooft (pg.62).

Ondanks het hier en daar denigrerend spreken over ‘fundamentalisten’ en ‘evangelischen’ is dit boekje toch zeker de moeite waard om te lezen. Het stelt de grote vragen m.b.t. lezing en gezag van de Schrift aan de orde en helpt je om begrip te hebben voor andere tradities.

drs. Gijs van den Brink

Wij ontvingen en komen mogelijk terug op:

De Naardense Bijbel. De volledige tekst van de Hebreeuwse Bijbel en het Nieuwe Testament, vertaald door Pieter Oussoren,

Skandalon & Plantijn, Vugt, 1656 blz., € 66,00

Axis of Peace; Christian Faith in Times of Violence and War, S. Wesley Ariarajah, WCC Publ., Genève, 137 blz., € 12,30

Rethinking Ecumenism; Strategies for the 21st century, Freek L. Bakker (red.), Meinema Zoetermeer, 300 blz., € 29,90

Een leger van licht; Hoop op vrede in het Midden-Oosten, Anne van der Bijl en Al Janssen, Ark Boeken Amsterdam, 341 blz., € 17,95

Intimiteit, illusie of werkelijkheid; Hoe de leegte in je hart wordt vervuld, Signa Bodishbaugh, Coconut Almere, 225 blz., € 17,90

Mission: the Soul of Ecumenism, Jan van Butselaar, Boekencentrum Zoetermeer, 134 blz., € 19,50

Israël, volk, land en staat; Terugblik en perspectief, drs. M. van Campen en dr. G.C. den Hertog (red.), Boekencentrum Zoetermeer 2005, 247 blz., € 16,90

Wiens beloofde land? De voortdurende crisis rond Israël en Palestina, Colin Chapman, Kok Kampen, 464 blz., € 34,90

The message of Trinity. Serie The Bible Speaks Today, Brian Edgar, IVP Leicester, 336 blz., £ 9,99

Seeking Cultures of Peace; A peace church conversation, Fernando Enns, Scott Holland & Ann K. Riggs, WCC Publ., Genève, 260 blz., € 19,00

Leiderschap in de stijl van de Heer, Ajith Fernando, Medema Vaassen, 317 blz., € 19,95

Profetie, M.D. Geuze, Gideon Hoornaar, 168 blz., € 9,95

Adam en Eva in het Paradijs; Actuele visies op man en vrouw uit 2000 jaar christelijke theologie, Harm Goris en Susanne Hennecke (red.), Meinema Zoetermeer 2005, 200 blz., € 18,50

Tijd voor de waarheid; Onafhankelijk leven in een wereld van leugens, hypes en rumoer, Os Guinness, Kok Kampen, 128 blz., € 12,90

Demonstrant, lobbyist of gesprekspartner? De presentie van de kerk in de samenleving, A.A van Houwelingen e.a. (red.), Kok Kampen, 199 blz., € 24,90

Verklaring van de Hebreeuwse Bijbel - 1 Koningen 1-11. Commentaar voor bijbelstudie, onderwijs en prediking, H. Jagersma, Kok Kampen, 256 blz., € 29,90

New Testament Theology; Many witnesses, one Gospel, I. Howard Marshall, IVP Downers Grove, Ill., 765 blz., £ 24,99

De vastheid van het gesproken Woord, B.J.E. van Noort, Teologia Dordrecht, 270 blz., € 19,95

The Story of Israel; a Biblical Theology, C. Marvin Pate e.a., IVP Downers Grove, Ill., 320 blz., £ 14,99

Christian Zionism; Road-map to Armageddon?, Stephen Sizer, IVP Leicester, 298 blz., £ 14,99

Is geloven redelijk?, Wessel Stoker, Meinema Zoetermeer, 264, blz., € 27,50

Kijk op geloof; Christelijk geloof uitgelegd, Henri Veldhuis, Boekencentrum Zoetermeer, 287 blz., € 16,50

Tegendraads lezen; De Schrift vanuit joods perspectief, Kees Waaijman, Kok Kampen, 151 blz., € 14,90

De wereld, onze woning; Christen tussen schepping en herschepping, C. v.d. Waal, Van Berkun Graphics b.v., Zwaag, 126 blz., € 12,95